

UDK 1:321.01(048)

Primljeno: 10. 12. 2020.

Stručni rad
Professional paper

Elma Huruz Memović

ANALITIČAN, MINUCIOZAN I PREGLEDAN OBUHVAT SAVREMENE POLITIČKE MISLI

**(Enver Halilović, *Savremena politička misao*, Amos Graf,
Sarajevo, 2019)**

Knjiga „Savremena politička misao“ autora Envera Halilovića napisana je na 432 stranice, sa dvadeset i četiri poglavlja od kojih navodimo samo neka: „Politička i ideološka ishodišta Hegelove filozofije“, „Heidegger i nacizam“, „Politika i historija u filozofiji Karla Jaspersa“, „Politički racionalizam i civilno društvo“, „Kritika posesivnog individualizma i uspostava liberalne demokracije“, „Javnost, novi historijski subjekt“, „Antropološka osnova ljudskih prava, „Giddensova teorija globalizacije i politička filozofija trećeg puta“ Autor se u naučno-istraživačkom smislu kroz poglavlja kreće od filozofskih doprinosa Hegela, Marxa, Jaspersa, Heideggera, Berlina, Nozicka do problemski postavljenih cjelina poput logora i genocida, odnosa politike i biologije, kolektivne političke odgovornosti za genocid, racionalnosti i svijeta života, političkog racionalizma, civilnog društva, kritike individualizma, liberalne demokratije, korelacije između politike i morala, ljudskih prava i pitanja koja okupiraju savremenu historiju poput političke globalizacije i ravnoteže politike i tržišta. Obimnost i sveobuhvatnost kojima se odlikuje ova knjiga najbolje oslikavaju autorov posvećen odnos i sistematičan pristup.

U „Uvodu“ autor prikazuje odnos filozofije, politike i historije iskazujući stav da je taj odnos, kako kroz prošlost tako i danas, nepovoljan i za filozofiju i za politiku i to najprije zbog toga što je filozofija najčešće bila u službi ove druge.

Iz bogatog opusa autorovih teorijskih razmatranja izdvojicemo nekoliko zanimljivih i posebno značajnih cjelina sa aspekta savremenih dilema koje zaokupljaju bosanskohercegovačko društvo a tako i svijet danas.

Poglavlje „Logori i genocid, savremena i biopolitička paradigma“ autor započinje navodeći tri spisa iz političke filozofije tri vrlo značajna savremena filozofa: „Egzistencijalizam je humanizam“ (Sartre), „Pisma o humanizmu“ (Heidegger) i „Pitanje krivice“ (Karl Jaspers). Sva tri spisa, sa tri različita aspekta, razmatraju pitanja krivice i odgovornosti za masovne zločine protiv čovječnosti. Karl Jaspers otvara pitanje individualne krivice i kolektivne odgovornosti za zločine protiv čovječnosti na, kako Halilović kaže, osoben način. Naime, on afirmira ideju kolektivne političke odgovornosti i krivice njemačkog naroda za nacističke zločine počinjene u njegovo ime što, kako autor smatra, bitno doprinosi intelektualnoj i političkoj denacifikaciji Njemačke nakon Drugog svjetskog rata. Halilović tu Jaspersovu tezu aplicira na tragično iskustvo genocida u Srebrenici smatrajući da ideja „njemačke kolektivne političke odgovornosti i krivice za zlodjela nacizma primjeren je model za razumijevanje svakog konkretnog historijskog oblika masovnog zločina protiv čovječnosti...“ (str. 130).

Posebno mjesto u ovom poglavlju čine razmatranja o oblicima ratnih krivica u svjetlu Jaspersove političke filozofije. Ovdje autor detaljno predstavlja Jaspersova razmatranja o kriminalnoj krivici, moralnoj krivici, metafizičkoj krivici te o političkoj krivici gdje naglašava da ovaj oblik krivice „znači odgovornost svih državljana za posljedice državnog djelovanja, ali ne i kriminalnu i moralnu krivnju svakog pojedinačnog državljanina u odnosu na zločine koji su počinjeni u ime države. O zločinima može odlučivati sudac, o političkoj odgovornosti pobjednik; o moralnoj krivnji može se zaista govoriti samo kroz borbu utemeljenu na ljubavi uzajamno solidarnih ljudi“.

Na kraju poentira Halilović da „... politička tragičnost Genocida Srebrenica jeste što nema vojnog pobjednika iz rata u kojem je nastao“ (str. 133).

Logičnim slijedom autor s prethodne prelazi na temu političke odgovornosti te naglašava da se narodu kao cjelini ne može izreći nikakva kaznena mjera te da to i ne treba činiti budući da bi takav čin bio samo osveta i vjerovatno bi služio kao osnova za nova međusobna zlodjela. Ipak on dodaje da „treba biti svjestan krivice 'svog' režima, krivične krivice svojih političkih i oružanih predstavnika. To treba biti opća svijest o sebi i Drugom, o onom nad kim je izvršen zločin“ (str. 136). S druge strane, Halilović kao primjer direktne krivice vidi podupiranje i izbor političkih stranaka i vođa na izborima. „Narod je direktno politički odgovoran za izbor koji napravi na

parlamentarnim izborima. Primjer indirektno političke odgovornosti naroda je učinak vlasti koju je izabrao“ (str. 138).

„Politika i biologija“ je naslov poglavlja u kojem Halilović razmatra fenomen masovnih zločina protiv čovječnosti, od onih u Dahau, Mathauzenu, Auswitzu do Omarske, Trnopolja, Sreberenice. Uočava da je ono što povezuje sve te zločine intervencija politike u biologiju, u svojoj biti one su biopolitičkog karaktera. Pored toga, svi su se ti zločini dogodili na zapadu i to u dvadesetom stoljeću, svi predstavljaju negaciju svetosti čovjeka te su svi protivni hrišćanskoj filozofiji bogočovjeka. „Masovan ratni zločin protiv čovječnosti, Genocid Srebrenica, je eklatantna ratna vojna politička intervencija u biologiju Bošnjaka, isto kao i humanitarne vojne intervencije koje imaju za cilj obezbjeđenje hrane ili zaustavljanje epidemije, s tom razlikom što je zaustavljanje epidemije spašavanje života, dok je u ratnoj vojnoj intervenciji Genocida cilj oduzimanje života“ (str. 143). Logori, genocidi, masovni zločini protiv čovječnosti su, kako autor naglašava u Kierkegaardovim stilu, tzv. „krajnje situacije“ ili „granične situacije“ a takve situacije pokazuju tendenciju ponavljanja kroz historiju. Kako je genocid politički odnosno biopolitički koncept, u njegovom biću je Politika. Po uzoru na političku *denacifikaciju nacizma*, neophodna je, smatra Halilović, „politička *degenocidacija* Genocida Srebrenica“ a nosioci tog procesa bi trebali biti intelektualci svih provenijencija širom svijeta kao i političari ali i ostali. Autor ovdje, po uzoru na Hannu Arendt i Giorgia Agambena, uvodi pojmove „fabrikacija leševa“ i „poniženje smrti“ objašnjavajući kako u masovnim stradanjima kakav je Genocid u Srebrenici ljudi ne umiru već bivaju proizvedeni kao leševi te da to nije bilo samo umiranje već nešto mnogo uvredljivije od smrti.

Ovo poglavlje Halilović zaključuje međunaslovom „Apsurdi i aporije tranzicijske pravde u BiH“. Jedna od aporija koju ovdje izdvajamo odnosi se na činjenicu da tranzicijska pravda u Bosni i Hercegovini ima dva sadržaja, tranziciju autoritarne države i društva u demokratsku državu i civilno društvo a druga tranziciju iz postkonfliktne države i društva u državu i društvo samoodrživog mira, suživota i tolerancije. „Prvi sadržaj tranzicijske pravde je posljedica socijalističke prošlosti Bosne i Hercegovine, a drugi njenog odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-95“ (str. 149).

Zadržavajući fokus na političkoj odgovornosti i pitanju krivice, Halilović u sljedećem poglavlju „Kolektivna politička odgovornost za genocid“ započinje s Jaspersovim viđenjem individualne krivice i kolektivne odgovornosti za zločine protiv čovječnosti počinjene u Drugom svjetskom ratu. Autor je stava da kolektivna

politička odgovornost ne može biti razdvojena od individualne odgovornosti i to pod pretpostavkom da je „individualno svjesno sebe kao individualiteta u onoj mjeri u kojoj je i kolektivno svjesno sebe kao kolektiviteta, kao individualnog kolektiviteta“ (str.153).

Halilović se pita da li je moguće „Jaspers među nama“, neko ko bi baš kao Jaspers pozvao na dostojanstvo i preuzimanje odgovornosti za počinjene zločine. „Može li pitanje odgovornosti srpskog naroda za Genocid Srebrenica postaviti neki srpski filozof ili teolog? Može li pitanje odgovornosti hrvatskog naroda za zločin npr. u Ahmićima postaviti neki hrvatski filozof ili teolog? Može li pitanje krivice bošnjačkog naroda za neki zločin nad Hrvatima ili Srbima postaviti neki bošnjački filozof ili teolog?“ (str. 154). Jedino sa dostizanjem svijesti o vlastitoj krivici individue i kolektiviteta moguće je postići ne samo katarzu već i osigurati istinsko pomirenje kao i predupređenje ponavljanja sukoba i stradanja, zaključuje Halilović.

Postratna situacija u Bosni i Hercegovini u kojoj se ne može jasno identificirati vojni pobjednik odnosno gubitnik, te u kojoj države agresori nisu kažnjene, dovela je do toga da su sve predratne i ratne opcije koje nastavile međusobne borbe ali sada to čine političkim sredstvima. Situaciju u kojoj susjedne države štite „svoje“ sunarodnike ratne zločince autor vidi kao anahronizam današnjeg svijeta a spomenute države, koristeći se Derridinim izrazom, naziva „odmetničkim državama“. Ipak, autor jasno razgraničava političku odgovornost prema stepenu političke dužnosti tako da nisu svi podjednako odgovorni. Pored toga, čak ni svi ljudi unutar jednog kolektiviteta nikada nisu istomišljenici te njihov odnos prema nekom društvenom i političkom događaju ne može biti jednak.

„Berlinova kritika političkih filozofija monizma“ naslov je poglavlja u kojem se razmatraju glavne filozofske koncepcije Isaiah Berlina. Njegov poseban doprinos autor vidi u razmatranjima o vrijednostima i odnosu između liberalizma i pluralizma vrijednosti te kritici monizma. Berlin kaže da tamo gdje postoji mnoštvo vrijednosti, odnosno pluralizam vrijednosti, može postojati i politička filozofija, dok u društvu monizma nema niti politike niti političke filozofije. U takvom društvu postoji samo jedna vrijednost, jedan cilj, jedno dobro. Kao primjere monističkih metafizičkih političkih filozofija Berlin navodi Comtea i Marxa koji u svojim koncepcijama svjetske historije predstavljaju jedan krajnji cilj te historijski obrazac unutarnjih odosa elemenata koji vode ka tom zadanom cilju. Cilj svjetske historije u Marxovoj filozofiji je besklasno društvo dok je obrazac klasna borba a cilj Comteove je znanstveno društvo do kojeg se dolazi borbom oblika duha za vladavinom u svijetu. Obje, a tako i sve druge monističke sheme, Berlin naziva „ludošću“ i „zaluđenošću“.

Autor u ovom dijelu posebnu pažnju posvećuje oblicima političke slobode. Pri tome on se poziva na Berlinov koncept dva oblika slobode, pozitivne ili slobode za i negativne ili slobode od. Adam Swift je kritikovao tu koncepciju tvrdeći da su sve slobode istovremeno slobode za i slobode od. Pojedini kritičari su Berlinu prigovarali da u negativnoj koncepciji ne uzima dovoljno u razmatranje realni život i socioekonomske uslove poput siromaštva koje je samo po sebi ograničavajuća okolnost.

Kao što smo na početku rekli, Berlin je zastupao pluralizam vrijednosti i oštro kritikovao svaki vid monizma i historijskog determinizma. On je pokazao logičku vezu pluralizma i liberalizma, pluralizam je pluralizam vrijednosti a to je u samoj srži i političkoj platformi liberalizma.

Pored navođenja pozitivnih primjera kao nespornih teorijskih autoriteta koji su elaborirali osnove i korijene pluralizma, Berlin spominje i neka sporna imena, npr. Machiavellia i Johanna Gottfreida Herdera. Iako je Berlin poštovao Herdera, bitna razlika koju ovdje autor navodi odnosi se na njihove koncepcije pluralizma. Kod Herdera je tako zastupljen relativistički karakter pluralizma dok Berlin izričito odbija svaki relativizam unutar pluralističkog koncepta. „Po Berlinu, razmišljanje vrijednosti i ideala druge kulture znači njihovo prihvatanje kao vrijednosti. Prihvatanje i razumijevanje vrijednosti i ideala čovjeka druge kulture, druge nacije idu zajedno; to su istovremeni procesi; ne ide prvo jedno pa drugo, nego zajedno“ (str. 279).

Različite su i koncepcije nacije kod Berlina i Herdera. Herder je pojam nacije izdvojio kao vrlo značajan, on naciju posmatra kao kulturnu jedinicu svoje vrste, za njega svaka nacija ima vlastitu tradiciju, karakter i moral; zajednički jezik, teritorija, porijeklo i kolektivno iskustvo je ono što ujedinjuje ljude u okviru nacije. Herder je razvio stanovište pluralizma nacionalnih kultura, njihovog jednakopravnog postojanja i jednakih vrijednosti ali nije, kako uočava Halilović, dostigao stepen u kojem se priznaje jednakost vrijednosti kultura i nacija kao činjenica koja proizilazi iz postojanja univerzalnih ljudskih i kulturnih vrijednosti. Berlin je, nasuprot Herderu, razvio svojevrstan oblik *pluralističkog nominalizma* smatrajući da sve ljudske, nacionalne, kulturne karakteristike počivaju na univerzalnim principima. Ovo poglavlje autor zaključuje Berlinovom kritikom prosvjetiteljstva. Prosvjetiteljstvo je u njegovoj percepciji oblik specifičnog monističkog pogleda na svijet koji je utemeljen na vjerovanju u sveopću moć naučnog znanja.

Jedno od završnih poglavlja u knjizi koje izdvajamo je „Civilno društvo u Americi i njena izuzetnost“. Na samom početku ovog poglavlja autor se bavi fenomenom

uspona i pada nacije koji u kontinuitetu okupira filozofe i historičare. „Amerika je postala svjetska sila poslije Drugog svjetskog rata i time definirala dvadeseto stoljeće kao 'Američko stoljeće'“, no, i danas je, kako autor naglašava, zadržala vodeću svjetsku poziciju. Tri su bitna historijska pitanja kojima se ovdje bavi Halilović. Prvo se odnosi na uspon i pad imperija, drugo je pitanje nacionalnog jedinstva i kulture svake nacije, treće pitanje je status SAD kao izuzetnog primjera, svojevrsnog uzora, budući da su ostale imune na društvene bolesti koje su imperije u prošlosti doživljavale i obično nakon toga propadale.

Pitanje nepostojanja socijalizma u Americi je naprije postavio Werner Sombart 1906. godine. Iako je Sombart smatrao da će se socijalizam neminovno razviti i u SAD jer je to nužni ishod kapitalizma, to se nije dogodilo. Odgovor koji je ovaj teoretičar ponudio na pitanje zašto se to nije dogodilo, glasio je da su kapitalisti „kupili“ radnike. Jedan od razloga američke izuzetnosti autor izvodi i iz Weberovog tumačenja odnosa između religije i ekonomskog razvoja. Taj odnos je najprije sadržan u uticaju koji je kalvinistički protestantizam izvršio na razvoj modernog kapitalizma teabirajući racionalne principe metodičnog rada, marljivosti, trezvenosti i štedljivosti. S druge strane, Weber nagovještava da će dalja racionalizacija društva proizvesti sekularni „razočarani“ pogled na svijet. Autor ipak ističe da je u Americi religija od izuzetnog značaja i veoma prisutna. Sekularizacija je obuhvatila dva veoma različita procesa: individualne promjene uključujući opadanje autoriteta religije u sekularnim stvarima i vjeru promjenjive prirode.

Halilović se posebno bavi doktrinom američke „izuzetnosti“ nalazeći joj korijen u ubjeđenju osnivača Amerike da ta nacija „proviđenjem ima poslanstvo slobodi i individualnim svetkovinama utemeljenja novog i boljeg svijeta“ (str. 384). Autor iznosi i odlike koje pripadaju Americi poput stabilnosti, zemlje koja predstavlja san mnogim ljudima umornim od „historijskog skladišta Evrope“. SAD su također medijski pa i kulturni centar svijeta te su dugo važile za najsigurnije investiciono područje. Pored svega toga, SAD crpi svoju historijsku moć i iz civilnog društva koje ima specifične odlike.

Autor se bavi i odnosom pluralizma i plutokratije a tako i specifičnim političkim i društvenim sistemom SAD. Posebno mjesto u analizi „izvrnosti“ američke države zauzima uspon državne moći u drugoj polovini dvadesetog stoljeća koji počinje s Rooseveltovim „Novim planom“ koji inaugurira ideju socijalne države. Rezultat povećanja regulacije u svim oblastima ekonomije i društvenog života bio je sve veći kako u kvantitativnom tako i u smislu administrativnog uticaja u društvu s proširenjem zapošljavanja u javnom sektoru.

Ovo poglavlje autor završava sa razmatranjem o statusu civilnog društva u SAD. Spektar koji zovemo civilno društvo SAD čine dobrovoljna udruženja, crkve i zajednice koje odluke donose na lokalnom nivou. „Aktuelno postojeće civilno društvo Amerike oblikuju različiti impulsi i pobude burnog individualizma i radikalnog pluralizma“, zaključuje Halilović (str. 390).

Ovo naučno djelo obuhvata bogat spektar tematskih oblasti koje su na vrlo ozbiljan i pažljiv način elaborirane. Autor svaku od tema razmatra iz više teorijskih aspekata dajući vrlo detaljan pregled autora koji su se bavili određenim temama. Dodatni, i usudićemo se reći, viši značaj ovog djela odnosi se na autorovo unošenje jednog djelića privatnog života. Dok čitalac prolazi kroz sadržaj knjige on se susreće sa fotografijama prerano preminule autorove kćerke a otisak njenih bitnih životnih momenata vidljiv je kroz cijelo djelo. Na osoben način taj vankonvencionalni dodatak korespondira sa osnovnim sadržajem knjige, potencirajući zapitanost nad suštinama ljudske egzistencije, života i smrti o kojima tako često reflektiramo a u biti malo ili nimalo znamo.

Adresa autorice
Authors' address

Elma Huruz Memović
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet političkih nauka
elma.huruz@fpn.unsa.ba

